

Ilustrazioaren eragina euskal literaturan

Iñaki ALDEKOA BEITIA

Ilustrazioaren eragina euskal literaturan

Euskal literaturaren historiografian maiz aipatu izan da Basarteko Unibertsitateko katedradun den Peru Landetakoaren, hau da, Peru Abarkaren eta Rousseau-ren "*bon sauvage*"aren artean egon zitekeen harremana. Egia esan, liburuak izan zuen lehen argitarapeneko hitzaurreak, Mogelek berak idatzitakoak, ez zuen askorik lagundu ordurako erromantizismoaren bidez Europa osora zabaldua zegoen ideia eta irudi horri —XIX mendetik hona jada oso estereotipatua— ihes egiten. Izan ere, predikariei buruz ari delarik, eta euskararen aldeko apologian bete-betean murgildurik, zera dio liburuaren hitzaurrean Mogelek: "*Y con todo, no sabían el idioma en que escribían, con aquella perfección original que tenía entre los rústicos o salvajes.*"

Mogelek ere, Rousseau-k bezala, jatorrira jotzen du eta ez du enpatxurik esateko Adan ere —lehen gizona— aitzurlaria eta baserritarra zela. Beraz, lehen gizonagandik datorkiola Peruri hizkuntzaren sen hori; hark bezala, ez duela galdu natura izendatzeko pribilegioa, izan ere asabengandik belaunaldiz belaunaldi iritsi baitzaio berari jatorrizko baserritar eta aitzurlari haren hizkuntzaren sena eta, horrekin batera, era banaezin batean, aldaezina edo betierekoa gertatuko litzatekeen bizimodu bat, "Jainkoaren beldurrean bizi" agindura biltzen dena. Hala ere, "*bon sauvage*"aren formulazioak Rousseau-renean duen esanahiak eta Mogelenean duenak izenean baino ez dute elkarren antzik. Gizarteak hankapean harturik, norbere bihotzera

isilduak izan diren zinezko sentimenduez ari zaigu idazle frantsesa “naturaren legera” itzultzea aldarrikatzen duenean. Gainera, zinezko sentiera bihozko hori, egiaren eta gezurraren arteko langa hutsik gabe asmatzen duen egoera eredugarri hori, berreskura daitekeela dio Rousseau-k, gizakiaren eta gizartearen onerako. Horretarako idatzi zuen *Emilio* (1762): ezagutu zuen gizartea gor da bihotz isil eta on horren jarduna entzuteko, baina hezkuntzaren bidez —pedagogiaren bidez, alegia— lortuko da egoera hori aldatzea, gizarte hobea baten esperantzari inoiz ez zion ukorik egin idazle ilustratuak. Beraz, *Emilio* tratatu pedagogikoak zubilana egingo du “naturara itzuli” iragartzen zuen *Gizakien arteko desberdintasunaren jatorri eta oinarri buruzko mintzaldia* (1754) izeneko saloaren eta *Kontratu sozialaren* (1762) artean.¹

Eta hortxe dago Rousseau-ren eta Mogelen asmoak parekatu direnean egin den hutsa. Rousseau-ren gizakia antzaldatze sakon baten premian zegoen; Mogelen *Peru Abarka* perfekzio betiereko edo eternal batean bizi da. Ez du gure Peruk ezezagun zalon inongo heziketaren beharrik, izan ere, berak aitortu bezala, heziketa hori lehen gizonagandik datorkio belaunaldiz belaunaldi, asaben ohitura eta bizimoduaren katean, fedearen eta hizkuntzaren altzoan etorri ere. Naturara itzultzearen aldarriak bakardadera, basoko bakardadera, eramango du Rousseau, eta bakardade hori gizakiaren askatasun betearen oinarri da, oinezko gizaki arruntaren —lraultzaren ondoren “hiritar” deituraz ezagutuko da— baldintza bazterrezina. Mogelen *Peru*, berriz, Elizak azkeneko bi mila urtean sustraitutako predikuen *corpusera* errenditzen da erabat, komunitatera, beraz, norbanakoaren askatasuna ukatuz haren bizkarretik mintzo den Elizaren magalera. Ez dago bigarreanean isiltasun eta askatasunik, Elizaren marmarra entzuten baita Peruren ahoan. Ez dago subjektu moralik; izan ere, askatasunik ezean, Mogelen paternalismo katolikoa da nagusi. Elkarrengandik, beraz, zein urruti: gizarte degradatuaren aurrean, gizabanakoaren egiazko (bihotzeko) sentimendu askeez oldartuko zaio gizarteari Rousseau. Peruren jakinduria hizkuntzara mugatzen da; hor-

1 Azken batean, nahiz eta berandu bihurtu protestante, Rousseau-ren baitan —*Aitorkizunak* liburuan hala dio— beti agindu zuen Eliza katolikoa aurrean kalbindarrek ohi zuten arbuioa.

tik aurrerakoa Elizaren mintzoa da. Bere jardunean, ez dago, bada, ez gizabanakorik ez askatasunik.

Hori bai, ingurukoak liluraturik dauzkan hizkuntza erudizioak —ahozkoa beti, ez idatzizkoa, hau beti ere arriskutsua— tradizio/erlijio binomioan du ondo sustraitutako oinarria. Rousseau-rengandik gertu ez, harenaren muturrean dago Mogelen baserritarra; izan ere, Peruri Mogelen hitza isildu orduko bere *Confesio ta Comunioco Sacramentuaren gañean Eracusteac* (1801) liburuan agertzen den “ume” bihurtuko da hura. Hala zioen Mogelek liburu hartan:

Orain bada, nolako erakaste eta dotrina emon bear zaie onelako jende argi laburrekoai?... Aurtxo txiki indar gabeal ematen badiezu ogi oso ta azaltsua ilko ditu goseak beste jan gabe... Ala bada gure Euskal-errietako gizon ta andra, neskatx ta mutilik geien geienak dira jakituriaren aldetik aurtxoak bezala.

Zein urrun gauden, ilustrazioaren muina atzeman nahian, Kantek formulatutako definizio hartatik: “Gizakiaren haurtzarora atzean uztea edo gizakiaren heldutasuna atzematea da.” Eta hori gabe ez dago ez modernitatea ez erromantizismoa ulertzerik, zeren ilustrazioaren eta Frantziako Iraultzaren erasan eta demasien aurka matxinatu baitziren erromantikoa, eta Kant-en gizaki burujabe eta aske harengandik abiatu ziren inondik ere. Aurrenekorik gabe ezin ulertu hurrengorik.

Zalantzarik gabe, Mogel gertuago dago Kardaberazek *Eusquera-ren berri onac*-en (1761) erakusten duen mundu ikuskeratik, erromantizismoaren giroarekin batera, gure baserritarrek merezi izan zuten desplazamendu interesatutik baino. Kardaberazek zioenak ballo dio Peruri ere:

Beste itaunde edo lengoageac, norc daqui nastu ta batera ta bestera nola ibilli diran; eusquera Jaincoac nai ta menditarte oietan, beti nasgabe, beti garbi, beti seguru beregan gorde izandu da. ...euskarac burua jasotcea Jaincoac nai du; gure baserrietan gende prestuac dirauten artean, euscarac iraungo du.

Beraz, bat: Jainkoaren borondatea da euskarak irautea. Eta bi: hori horrela gerta dadin, euskaldunak bete behar duen baldintza “prestua” izatean datza. Jakina, “prestua” horrek kategori moral katoliko bat besarkatzen du, tradizioa eta erlijioaren legitimazio osoan iraun duen *Ancien Régime* delakoa babestuz. Ikusi besterik ez dago zein errespetuoso agertzen zaigun Peru apaizekin eta handikiekin ari

denean. Gizarte inobilista baten defentsan idatzitako lanak dira Kardaberazek zein Mogelenak, *Peru Abarka* bera ere barne. “Pres-tua” izateko —persona sendoa izateko, alegia— Jainkoaren beldur (apaizen beldur) eta handikien aurrean mendeko agertu beharra dago:

Beeragokoak obeditzea goragokoel, pagatzea zorrak, honza, lotsa ta petxuak. Errege, ta beste agintariak gaiztoak badira ere, agintzen ez dutenean Jangoikoaren kontrako gauzarik, bear dute honra ta obediencia.

Helburu hori soilik modu batera irits daiteke: euskara bera hezi eta harresi izanik. Euskara bera baita apaizen eskuetan ideia berritzaileen aurrean harresirik sendoena.

Mogel ez da kontrairaultzaile bat, izan ere, halakorik izateko potentzialki iraultzaile izan beharra baitago lehenago. Antoine Com-pagnon-ek *Les antimodernes* liburu argigarrian erakutsi digun bezala, iraultza eta kontrairaultza sekuentzia bereko urratsak ziren, kontrairaultzaile izateko moderno izan beharra baitzegoen lehenago. Mogel, Kardaberaz eta XIX mendeko lehen hereneko apaiz-idazle gehien-tzuenak bezala (Fray Bartolome, Añibarro edo Agirre Asteasukoa), tradizionalista bat zen. Tradizionalista izan zen Mogel, Frantziako Iraultzaren aurretik eta ondoren. Urte bertsuetan idatzitako egile ezezaguneko manuskrito batean, “Errectore jaun baten instruccinuac ezconduric vici dan bere Adisquide Necazari batentzat bera eta bere familiaren gobernu oneraco Jaungoicoaren Legue santubagaz conforme”, zera esaten da, matxinoak salatu egin behar direla konfesorea-ren aurrean. Mogelek ere jarri bide zuen Inkisizioaren eskuetan zirkulazioan atzemandako liburu debekatuez izan zezakeen aztarnarik.²

Honaino iritsi ondoren, hau da hurrengo galdera: Ze indar eta eragin izan zezakeen ilustrazioak gurean? Jakin badakigu jende mordoxka batek irakurri zuela *L’Enciclopedia*, tartean zenbait apaizek ere. Nahiz eta debekuepan egin, badirudi gure ilustratu ospetsuak oso esaneko zirela erlijio kontuetan, edo hala ziren bederen beren jaure-

---

² Humboldt ere erregistratu zuten Gasteizen Inkisizioaren sikarioek. Rousseau-ren *Emilio* eskuetan izan zuten, baina hain ziren ezjakinak, non ez ziren ohartu ere egin esku artean zuten liburuari eman beharreko atarramenduz. Nahiz eta Mogelek ere halako liburuak salatu, Humboldt-en lagun ibili zen, haren euskara eta euskal folkloreakiko eskakizunak asetzen.

gi-ataritik kanpo. Badirudi halako *laissez-faire* tolerantante bat egon zela Elizaren aldetik handiki horienganako. Hori bai, Iraultzaren eta Konbentzioko gerraren ondoren gauzak larritu ziren arte. Orduan Inkisizioak bere trepetak indartu zituen berriz, Narrosko markesari berari, Jose Maria Egia jaunari, penitentzia larria jarritz bere bekatu ilustratutik senda zedin. Beste honenbeste haien antzerkiari dagokionez, nahiz eta Trentoko aginduetatik aurrera debekatua egon, izan zen halako tolerantzia erne bat haien dibertimendu aristokratikoekiko.

Beti agertu ohi zuten Peñafloidaren lagunek halako errespetu interesatu bat Elizarekiko; hala beharko, elkarren babesaren beharrez zeuden pribilegioei eutsiko bazieten. Ez ziren hemen Frantziako aristokraziak zuen portaeratik asko aldentzen: han eta hemen "meztan kristau eta operan pagano" voltairearra litzateke bizitzarako lema. Starobinskik azaldu bezala, azken finean, antzerkia dibertimendu profano eta moderno bat baino ez zen Elizarentzat, balio estetiko hutsetik harago joango ez zena, inoiz egia —egia beti erlijio eta Elizarena baita— kuestionatu gabe. Hemen ere ildo horretatik ibili ziren gauzak, bai Peñafloidaren *El borracho burlado* famatuarekin edo frantsetik itzuli eta taularatutako beste antzerkiekin. Hona Peñafloidaren hitzak:

Un verdadero sabio, siempre más sumiso cuanto más ilustrado, descansa sólo en la verdad y, firmemente persuadido a la limitación de sus alcances, venera las decisiones de la Iglesia.

Mundutxo hori, Frantziako Iraultzak ekarri zuen astinaldiarekin batera, guztiz desagertu zela esango nuke. Elizak eta dotrinak inoiz izan badute pisua euskaldungoarengan (euskaraz bizi zenarengan), hirutan izan zen: Trento ondoren, Frantziako Iraultzaren ondoren eta Gerra Zibilaren ondoren. Dotrina eta katixima ez zen libururik apenas argitaratu zen aipatutako hiru aldiotan. Beraz, ilustrazio gutxi eta antillustrazioa atergabe.

Tradizionalismoa eta absolutismoa eskutik helduta zebiltzan giro hartan, Humboldt-en bisitaldiak gertatu ziren eta baita ere foruen aurkako Madrilgo erasoaldi gogorak, Mogel eta Astarloa erdi-erdian harrapatuko zituztenak. Urte horietantxe ikusi nahi izan dira euskal erromantizismoaren lehen aztarnak. Eta esan izan da Mogelen *Peru Abarka* dela erromantizismo horren ernamuinak agertzen dituen lehen euskal liburua. (Ikus Ur Apalategi eta Jon Juaristi.)

1770tik 1830erako bitarte horretan gertatutako sentsibilitate aldaketa hartu ohi du erromantizismoak bere leku historikotzat. Oso konplexua gertatu arren aldi historiko horrek erromantizismoaren izenpean besarkatzen dituen jarrera desberdinak, bada bat sahies-tezina gertatzen dena: ordu arte balio zuen arrazoimenaren uni-bertsaltasunak ez du jada kontatuko. Isaiah Berlin-ek, *The Roots of Romanticism* liburu paregabean, zera dio, ordu arte bazegoela gau-zen izaera ezagutzeko moduren bat, edo, artean ezagutzen ez bazen ere, egunen batean aurkituko zuela gizakiak haren egia. Rousseau-k berak, norbanakoaren bihotzeraino proposatutako bidaiari, ez dio hura (gauzen egia) —naturarena, izakiarena— aurkitzeko esperantzari uko egin, bai ordea erromantikoek. Handik aurrera, balioak ez dira aurkitzen, eraikitzen baizik, ez dira lanaren bidez aurkitzen (desku-britzen), sortzen baizik.

Ba al dago gurean —Mogelen *Peru Abarkan*, alegia— halakorik? Inondik ere ez. Mogel sendo agertzen zaigu Eliza katolikoaren uni-bertsaltasunaren esanetara. Ez zitzaion inola ere burutik pasako egia eternoak erlatiboak izan zitezkeenik. Bere igurikipen zerumugan irudi-kaezina zen halakorik. Eliza katolikoarenak ez ziren soilik ideiak, egiak baino, dogmak.³ Horregatik agertzen zaigu Peru “prestua” Maisu Juanen aldean sendo, asaba zaharren tradizioan hezitako gizona zela-ko, “Jainkoaren beldurrean” eta kutsatu gabeko hizkuntza zeruratu batean, gainera.

Koldo Mitxelena Mogelen humanismoa aipatzen zuen artikulua batean: bazela humanista zioen, baina ez zientzia moderno zalea. Bigarrena garbi dago; lehenengoari zerbait erantsi beharko litzaloke, ordea, zeren Ernazimenduko Erasmorengandik XVIII mendeko ilustra-tuengana jaitsi, eta horiengandik, Frantziako Iraultzaren ondoren, hu-manismo modernora —Kant, Humboldt eta Goethe-rengana, esate baterako— ezer gutxi luke ikustekorik haienarekin Mogelen Antzinate klasikotik datorren humanismo katolizatu dogmatikoak. Aldaezina eta

3 Ezin gurean bihurtu J. De Maistre baten dotrina kontrailustratua gurera. Eta arrazola sinplea da: harentzat erlijioa sineskeria eta aurreritziak ziren, gorde beharreko sineskeria eta aurreritziak ordea, gizarte nazionalaren espiritu eta ohitura tradizionalei eusteko harresi paregabeak zirelako. Mogelentzat, berriz, erlijioa dogmak egia katoli-ko, apostoliko eta erromatarrak ziren. Hori bai, harresi zaleen soka ez zen gurean ere falta izan XIX mendean (Mogelengandik Arbelbide eta abarrenganaino): euskara bera bihurtu zuten harresi. Historikoki, harresien tradizioa erreakzionarioa izan da beti.

betierekoa izan nahi zuen arrazoimenaren ildo da berea. Honetan ere Kardaberaz batengandik —edo Larramendirengandik, noski— hurbilago Humboldt eta Goethe-rengandik baino. Hau zioen Kardaberazek *Eusquerearen berri onac* liburuan:

baldin Quintilianoc, Marcelo bere adisquide cutunagatic... munduraco ondo acitceagatic amabi liburu, hainbeste erregla ta lecio banaca arguituaz atera bacituen, guc gure Jaungoico gucien Aita maitengatic ta animen salvacioagatic, cer ez degu eguin bear? ...Gure intencioaren aldean arenac cer icusi etzuen. Arc lurreraco, guc ceruraco; arc guiza arteraco, guc aingueru arteraco umeac ondo acitzea nai degu; eta gucia ez gureztat, baicic Jaincoaren gloriaraco izan dedin. (21. or.)

Bistan da humanismoaren esanahia aldatuz joan dela Historiaren altzoan, nahiz eta gizakiari buruzko unibertsaltasunean bat etorri.

Beraz, gure literaturatik begiratuta, humanismoa, ilustrazioa, Rousseau edo erromantizismoa hizpidera ekartzen ditugunean, badago non zorroztu. Ze, nahikoa al da Humboldt-en ahotik Herder-en berri eduki zezaketelako ustea Mogel eta Astarloa Europako erromantizismoaren ildoan jartzeko? Ez dezagun ahaztu besteengandik jasotakoa hartzailearen zerumugara egokitu ohi dugula beti. Beraz, Humboldt-en irakatsiak gorabehera, ez zuen Mogelen eta Astarloaren mundu finkoak ikara handirik bizi. Aitzitik, inongo arazorik gabe barneratu zuten harena gure betikoan, nahiz eta haren ideien espirituak gure apaizen zerumugaz harago begiratu. Herder-en ekarria hizkuntzaren eta folkloreakaren inguruko peskizetan erabatekoa gertatu arren (gureak ere dantzan jarriz: "Leloren kanta" eta abar), ez al da hori guztia axalekoegia gertatzen gure munduaren norbanako sentiberatasunaren, sentiberatasun kolektiboaren edo mundu ikuskeraren ildotik begiratzuz gero? Urte asko geroago arte ez zuen gure munduak erromantizismoak errotik eragindako dinamismorik ezagutu bere zerumuga intelektual eta estetikoan: ez da gure XIX mendean "naturaren" mimesi arautu eta orekatutik ezain mugaz haragoko arau hauslerik ezagutuko. Ez dago halako irakurketarik egiterik 1802ko *Peru Abarkaz*, baina bai beharbada liburua argitaratu zen sasoian, 1880an alegia. Ez zen alperrik mende erromantiko ia oso bat igaro tartean, bere ikuskera eta sentiberatasunean hartzaile be-riengan eragiteraino.

Beraz, oraingoz hobe dugu erromantizismoaren lehen astin-

dua Chaho-ren hegalpera biltzea, nahiz eta haren eragina ere, literatura fueristan ez bezala, axalekoa gertatu euskal literaturan XIX mendeko azken herenera arte. Erromantizismoa modernitatearekin batera dator, baina motel eta soseguz gurean, eta sosegu horrek XIX mende osoa igaro eta gerraurreko poeten belaunaldiraino jarraituko du.

Literatur periodizazioak eta periodizazio historikoak lan handiak ematen dituzte, eta nahiz eta Mendebaleko historiaren baitan lan egin, handik hartu eta geureganatutako kategoriek ez bakarrik ballagarriak, esanguratsuak ere izan behar dute ikerlearentzat, bestela ez dute balio.

Bibliografia

- Altzibar, X., *Bizkaierazko idazle klasikoak*, Bizkaiko Foru Aldundia, 1992.
- Altzibar, X., "Euskaldunen nazio eta hizkuntza (1770-1830)", *Euskera*, XXXI, 1986.
- Apalategi, U., "Heziketa literarioaren kezka, Peñafloidatik Mogelera", *Lapur-dum IX*, 2004, Bayona.
- Basurto, K., "Elementos neoclásicos y prerrománticos en la historiografía vasca del principio del s. XIX: J. A. de Zamácola", *RIEV*, Homenaje a D. Julio Caro Baroja.
- Berlin, I., *Las raíces del romanticismo*, Taurus, Madrid, 2000.
- Compagnon, A., *Les antimodernes*, Gallimard, Paris, 2005.
- Elorza, J., "Oinatio Arrazola etxeke manuskritoak", *Euskera*, XX, 1975, 529-530.
- Juaristi, J., "Las fuentes ocultas del romanticismo vasco", *Cuadernos de Alzate* 7, 1987.
- Kardaberaz, A., *Eusqueraren berri onaz* (ed. kritikoa), Euskaltzaindia, Bilbao, 2004.
- Larrañaga, L. F., "Actitud del clero vasco frente a los empeños renovadores de la RSBAP", *BAP*, 1969.
- Mitxelena, K., "El texto de Peru Abarca", *ASJU*, 1978-1979, XII-XIII, 201-224.
- Munibe e Idiaquez, Xavier María de (Peñaflorida), *Gabon sariak. El Borracho Burlado*, (X. Altzibarren edizioa), Gasteiz, Eusko Legebiltzarra, 1997.
- Starobinski, J., *Jean-Jacques Rousseau, La transparence et l'obstacle*, Gallimard, Paris, 1971.
- Toledo, A., "Juan Antonio Mogelen Peru Abarka: marko narratiboa marko zientifikoaren mugak hautsiz", *Lapur-dum IX*, 2004, Bayona.